

GODA PÁL – GERENCSÉR ILONA
– VULCZ LÁSZLÓ

Vidéki közösségek és uniós fejlesztési források 2007–2013

*Rural communities and EU development funds
2007–2013*

•
SZERZŐK:

GODA PÁL, egyetemi docens, ügyvezető igazgató, Széchenyi István Egyetem; Agrárközgazdasági Intézet, Budapest, goda.pal@aki.gov.hu, ORCID: 0000-0002-1900-2175

GERENCSÉR ILONA, kutató, Agrárközgazdasági Intézet, Budapest, gerencser.ilona@aki.gov.hu, ORCID: 0000-0003-3268-3769

VULCZ LÁSZLÓ, doktorjelölt, ügyvezető igazgató, Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem; OTP Hungaro-Projekt Kft., Budapest, vulcz.laszlo@gmail.com

Jel-kód: H75, R1, R5, O2

Kulcsszavak: helyi önkormányzat • regionális gazdaságtan • vidékgazdaságtan
• regionális politika • fejlesztési tervezés

Absztrakt: Tanulmányunk célja az önkormányzati fejlesztések helyi közösségek életkörülményeire gyakorolt hatásának feltárása, amelyben a jövő lehetőségeire is választ keresve vizsgáljuk a közösségek és a helyi önkormányzati fejlesztések közötti kapcsolatot. Az eredményekből látható, hogy a jövőben az önkormányzatok nem csupán, mint delegált állami feladatokat ellátó szerv fognak működni a vidéki közösségekben, hanem sokkal inkább úgy tekinthetünk rájuk, mint a „községek mozdonyai”, amelyek nélkülözhetetlenek lesznek a fejlődés előmozdításában és az aktív közösségek létrejöttében.

AUTHORS:

PÁL GODA, associate professor, managing director, Széchenyi István University; Institute of Agricultural Economics, Budapest, goda.pal@aki.gov.hu, ORCID: 0000-0002-1900-2175

ILONA GERENCSÉR, researcher, Institute of Agricultural Economics, Budapest, gerencser.ilona@aki.gov.hu, ORCID: 0000-0003-3268-3769

LÁSZLÓ VULCZ, PhD candidate, managing director, Hungarian University of Agriculture and Life Sciences; OTP Hungaro-Projekt Kft., Budapest, vulcz.laszlo@gmail.com,

Jel-code: H75, R1, R5, O2

Keywords: local government • regional economics • rural economics • regional policy
• development planning

Abstract: The aim of this study is to explore the impact of local government development on the living conditions of local communities, examining the relationship between communities and local government development to explore the possibilities for the future. The study uses settlement series data to describe the development activities of the municipalities in the study area. Following a spatial analysis of the grants awarded by municipalities, it uses data from the Central Statistical Office's (CSO) TEIR database and interviews with professionals working in the field of community building and rural development to examine the factors influencing the community impact of tenders. **Keywords:** local government, communities, resource absorption capacity, local development.

BEVEZETÉS

Kutatásunk arra a kérdésre keresi a választ, hogy a vidéki közösségekben felmerülő igényeket, elvárásokat az önkormányzatok a pályázatok révén hogyan tudják felmérni és a településre „szabni”? Vagyis hogyan jellemezhető a közösségek erőforrás-abszorpció képessége a fejlesztések alapján, illetve lehet-e a településeket közösség-típusokkal jellemezni? A nemzetközi és hazai kapcsolódó szakirodalmi áttekintést követően a tanulmány az önkormányzatok közösség, illetve a közösségépítést elősegítő uniós pályázati eredményeit mutatja be országos szinten. Az elemzés során a téma háttér összefüggéseit feltáró félig strukturált interjúk eredményeinek ismertetésére, illetve az önkormányzati pályázatok statisztikai adatainak többváltozós statisztikai módszerekkel történő feldolgozására kerül sor. A kvantitatív vizsgálat a pályázatokat a 2010–2013, a vizsgálatba vont települési változókat a 2013–2018 közötti évekre vonatkozóan elemzi.

A területi kutatások hasznosságát és aktualitását mi sem támasztja jobban alá, mint az, hogy a kutatásokban megfogalmazott iránymutatások lassan megjelentek a regionális és vidékfejlesztési politikában is. Ennek köszönhetően elindult a kevésbé fejlett térségek fejlődési lehetőségeinek feltárása, és ezzel párhuzamosan felzárkóztatásuk elősegítése különböző támogatási eszközök formájában. Elmondhatjuk továbbá azt is, hogy a vidék fogalma – a köztudatban mint fejlesztésre szoruló területi entitás – ugyancsak más megítélés alá került az elmúlt pár évtizedben, úgy gazdasági és társadalmi, mint környezeti szempontból egyaránt. Ezzel párhuzamosan a kutatási eredményekben egyre nagyobb szerepet kapnak a helyi erőforrások.

Felértékelődik a helyi szintű kezdeményezések és beavatkozások jelentősége. Egyre gyakrabban fogalmazódik meg a régiók és városok fejlődésében a helyi tényezők előtérbe helyezése (Bartke, 1985; Lackó, 1987; Tóth, 2013), amely nem csupán a környezeti, gazdasági erőforrások hatékony alkalmazását jelenti. A helyi közösségek szerepvállalása és aktivitása a változó világ új kihívásaihoz való alkalmazkodásban, illetve a területi különbségek csökkentésében is fontos lesz (Enyedi, 2000; Hahn, 2004; Molnár, 2013; Jóna, 2013; Horváth, 2013; Bodor – Grünhut, 2014; Kassai, 2012, 2018; Krajnyák, 2019). A helyi közösségek egyik kulcsszereplői vitathatatlanul a helyi önkormányzatok lesznek, amelyek a vidéki települések közösségeinek építéséhez és a fejlődéshez jelentősen hozzájárulnak forrásteremtési aktivitásuk révén.

A TÁRSADALMI FEJLŐDÉS ÉS JÓLLÉT KAPCSOLATA

Az új területi egyenlőtlenségek az emberi tudás földrajzi különbségeit tükrözik, állítja Enyedi (Enyedi, 2004, idézi Goda és Kassai, 2011). Az endogén fejlesztési elméletek szempontjából is kiemelt szerepe van a humán tőkének, mely jelentősen befolyásolja az egyes térségek fejlesztési lehetőségeit és így a területi egyenlőtlenségek alakulását is. A humán erőforrás fejlesztésének kérdése a területi egyenlőtlenségek mérséklését célzó fejlesztési politikák alapvető célkitűzése lesz. Ez tükröződik vissza a fejlesztésekre szánt pénzügyi erőforrások felhasználásakor is. Azok a térségek (regionális központok, nagyvárosok) használják fel a fejlesztési források jelentős részét, ahol helyi szinten magas a társadalmi aktivitás és megtalálhatók az alapvető erőforrások (Goda – Kassai, 2011). Molnár (2013) szerint érdemes szakítani azzal a paradigmával, hogy egy település akkor és csak akkor sikeres, ha jól működő gazdasága van. A sikeresség ugyanis nem pusztán gazdasági tényezőkre vezethető vissza (Molnár, 2013). A fejlődéshez és a gazdasági növekedéshez többre van szükség, mint pusztán fizikai adottságokra vagy pénzügyi eszközökre. Ezt a többletet Edel (1992) a közösségekben látja, melyek szilárd, ugyanakkor rugalmas és alapvető erőforrások, valamint olyanok, amelyek az átalakulások motorjai (Edel, 1992).

Ferdinand Tönnies egyike volt azoknak, aki társadalomkritikai elemzést adott *Közösség és társadalom* című munkájában (1983) a kapitalizmus térhódításával járó társadalmi jelenségekről. Elméletének kiindulópontja az individuum, melyre úgy tekintett, mint örök és végleges emberi adottságok hordozójára. A társadalmi viszonyokat ebből a perspektívából kísérte meg leírni (idézi Harkai, 2006).

A közösség fogalmán azt értjük, ami „pozitív kölcsönös viszonyt feltételez, tehát kapcsolatot és szerves életnek tartjuk – ez a közösség (Gemeinschaft) lényege –, vagy ideális és mechanikus képződménynek – ez a társadalom (Gesellschaft) fogalma.” (Tönnies, 1983, 9.)

Durkheim (1986) Tönniessel ellentétben a modern társadalmat organikusnak tekintette (és az „organikus szolidaritás” fogalmát használta). Szerinte a túl erős kollektív tudat megnyilvánulása esetén az egyén személyisége feloldódik a kollektív személyiségben, ezért az egyén csupán egy „tárgy” lesz, mellyel a társadalom rendelkezik.

Dumont (1998) úgy látta, hogy a két szemlélet kiegészíti egymást. Tönnies elméleti, míg Durkheim az anyagi dolgok felől közelítette meg a kérdést. E két elv ellentéte feloldható, ha nem egymást követő történelmi képződménynek tételezzük fel a „közösség”-et (holista megközelítés) és a társadalmat (individualista megközelítés), hanem úgy, mint amelyek egyidőben jelenlévő hierarchikus viszonyban állnak egymással. A jól működő közösségek tagjait egyszerre jellemzi a szubjektív és objektív döntési képesség.

„A harmonikus közösségek egyik szociometriai jellemzője az, hogy tagjai személyes ügyekben főként szubjektíven, funkciókra vonatkozóan viszont inkább a csoportnormákhoz igazodva választanak. A közösség egyensúlyához hozzátartozik, hogy tagjai szubjektív vezérreléssel tudják és merjék megválasztani intim kapcsolataikat. Sértené ugyanakkor a közösség érdekeit és kibillentené egyensúlyából, ha a vezetőnek, a csoport képviselőjének megválasztását nem a rátermettség mérlegelése vezérelné, hanem szubjektív, rokonszenvi motívumok alapján döntenének” (Mérei, 2004, 179). Az objektív választások közösséget érintő szereplői a település vezetői, rajtuk keresztül közvetve pedig az önkormányzatok.

ÖNKORMÁNYZATOK FEJLESZTÉSI MOZGÁSTERE ÉS KÖZÖSSÉGBEN BETÖLTÖTT SZEREPE

A hazai terület-, és településfejlesztés-településpolitika egyik állandóan visszatérő ütközőpontja a centralizáció – decentralizáció alapvető dilemmája. Magyarországon az önkormányzati decentralizációnak nem voltak erős hagyományai. Ez a területi közigazgatás és intézményrendszer kialakításán is megfigyelhető. A magyar önkormányzati rendszer domináns szintje a települési szint. A szabályozási logika alapján négy markáns strukturális sajátosság különbözteti meg a nyugat-európai, és sok közép- és kelet-európai országétól. Ez pedig a települési önkormányzati szint szervezeti elaprózottsága, a hatáskörök telepítésének differenciálatlansága, a társulási rendszer önkéntes modellje, valamint a területi önkormányzati/államigazgatási szint következetlen kiépítése (Pálné Kovács, 2013).

A kelet-közép-európai országokban 1990 után modellváltás zajlott le, a centralizált, államközpontú államigazgatást kellett demokratikus közigazgatással felváltani. Új alapokra kellett helyezni a központi és a helyi szervek kapcsolatát, s az állami és önkormányzati feladatok megvalósítását is. A régió államait folyamatos útkeresés jellemezte (Horváth – Józsa, 2016). A helyi önkormányzatok polgármesteri hivatalai ekkor fontos szerepet töltenek be mind az önkormányzati és államigazgatási feladatellátás, illetve önkormányzati adminisztráció, mind pedig – e feladatokkal összefüggésben és azokhoz szorosan kapcsolódva – az önkormányzattal kapcsolatba kerülő ügyfelek ügyeinek intézése, a „köz szolgálata” területén (Feik, 2014). Az önkormányzatok, létrejöttüket követő működésüket folyamatosan reformált közigazgatási közegekben végezték.

„Az elmúlt huszonöt év a területi közigazgatási reformok szempontjából három szakaszra tagolható. Az első az önkormányzati törvény elfogadása 1990-ben, ami lényegében

a területi irányítás rendszerváltását jelentette, a második a megteremtett önkormányzati rendszer korrekcióját megcélzó reformintézkedések, koncepciók hosszan elhúzódó és lényegében sikertelen korszaka 1994–2010 között, a harmadik pedig a 2010-ben megválasztott kormány gyökeres, alkotmányos mélységű reformjai sorában az új önkormányzati törvény megalkotása és beüzemelése, egy új területi kormányzási modellt eredményezve” (Pálné Kovács, 2013, 73).

A helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. (Ötv.) törvény kezdeti tapasztalatait az erősen széttörédezett helyi-területi kormányzás és az alulfinanszírozás, illetve gyenge kapacitások melletti túlerhelt feladatellátás jellemezte. A kormányzat a működéssel összefüggő problémák orvoslásaként fő feladatnak az integrációt, s ezzel a költséghatékonyabb és a szolgáltatásokat jobb minőségben megszervezni képes kormányzási modell irányába való elindulást tekintette. Az önkormányzatok működését és szerepkörük bővülését eredményezte a területfejlesztésről szóló törvény elfogadása 1996-ban. A tisztán közigazgatási reformlépésekhez képest sokkal sikeresebben volt képes összerakni az önkormányzati szektor szereplőit a fejlesztési forrásokért folyó versenyben. Az önkormányzatok kilencvenes évek eleji atomizálódását felváltotta a települési polgármesterek körzeti szintű együttműködése (Gajdushek, 2012, idézi Dobos, 2018; Pálné Kovács, 2013; Bencsik, 2017; Zongor, 2020).

Az új önkormányzati törvény a feladatok átrendeződésével egyidejűleg megváltoztatta az önkormányzatok forrásszerkezetét. A leglényegesebb változás a személyi jövedelemadó kikerülése a források közül, illetve csökkentek az állami támogatások is. Szigorodott a törvényességi felügyelet is az önkormányzatok felett, ugyanakkor csökkent a mozgástér a helyi mérlegelésben az önkormányzatok oldalán (Agg, 2013; Pálné Kovács, 2016). A hozzájárulásokat ezt követően már feladatellátáshoz kötik, illetve adósságot keletkeztető kötelezettségvállalást csak a kormány előzetes hozzájárulásával köthetnek (Sivák, 2014; Bencsik, 2017).

Az önkormányzatokra több oldalról nehezedett nyomás. Ez egyrészt a kieső működési és támogatási források pótlásából fakadt, másrészt a korábbi életszínvonal fenntartásának biztosítása, illetve a választási ciklusok által gerjesztett fejlesztési kényszer jelentett. Részben ez lett az oka a településen belüli és közötti együttműködések kialakulásának.

Működésüket a közpolitika is igyekszik az önfinanszírozó képesség felé elmozdítani. Ez természetesen azt kívánja meg a közösségektől, hogy szakítsanak az eddigi intézményfenntartói és szociálpolitikai beidegződéseikkel (Csépainé Széll, 2011). Az uniós csatlakozást követően a legtöbb településen megvalósult fejlesztés jelentős része a sikeres önkormányzati pályázatoknak köszönhető.

A közösségek kulcsfontosságú pályázó szereplői így az önkormányzatok lettek. Meghatározó szerepet töltenek be mind a külső, mind pedig a belső erőforrások mozgósításában. A források elnyerése és hatékony felhasználása a helyi társadalmak számára egyáltalán nem közömbös, hiszen a fejlesztési forrásokkal a regionális különbségek jelentős mértékben kezelhetők (Bódi – Fekete, 2006).

A települések egyedi adottságaikkal és lehetőségeikkel a településpolitika által nyújtott kereteken belül élhetnek, amely országos és helyi szinteken egyaránt megjelenik (Rechnitzer – Smahó, 2011). Az országos szintet a közpolitika jelenti, míg a helyi szintet a helyi politika határozza meg, amely leginkább a településvezetők értékrendjétől, helyi (civil) szerveződésektől, gazdasági, vállalkozói környezettől függ. Bár a településvezető személyisége, attitűdje nagyban befolyásolja egy település jövőjét, de a fejlődés irányát és az oda vezető

utat mégsem egyedül jelöli ki, bár habitusa olykor mély nyomot hagyhat a település életében. Az elmúlt közel húszéves önkormányzati gyakorlatban nagyon sokféle működési mechanizmus és vezetési stílus alakult ki. E széles skálán megtalálhatók: múltbeli, tanácsrendszeri vezetők, öntevékeny, vállalkozó szellemű személyek, helyi érdekeket szolgáló reálpolitikusok, külső, felső pártérdekek helyi megbízottai, „kis diktátorok”, megszállottak, akik küldetéstudattal gyakorolják a helyi hatalmat (Bódi – Bóhm, 2000).

Az önkormányzatok, a vezetők személye nem csak az infrastrukturális és egyéb beruházások megvalósításához kapcsolható, legalább ennyire fontos a közösségépítésben betöltött szerepük/pozíciójuk is.

A településvezető integráló szerepe különösen fontos és helyi szinten komoly kihívást jelent, mivel a magyar társadalmi gyakorlatra jellemző az alacsony szintű együttműködési hajlandóság. Erős közösségi akarat és szellem nélkül az erőforrás-hiányos vidéki térségekbe jutó kisebb-nagyobb fejlesztési források nem tudnak tartós eredményeket, strukturális változásokat elérni. A hazai vidékfejlesztés és településpolitika egyik legnagyobb kihívása, hogy élő, sorsuk alakításában aktívan részt vevő közösségeket hozzon létre (Nemes – Varga, 2015).

A közösség részét képezik a gazdasági szereplők is. A sikeres helyi egyéni vagy társas vállalkozások, valamint az állami szektor produktív együttműködése kedvező életkörülményeket és élhető teret jelenthet a közösségek számára. A prosperáló vállalkozásokhoz ugyanakkor vállalkozóbarát környezetre van szükség, mely elősegíti a gazdaság felvirágzását. Az önkormányzatok lényeges szerepe abban áll, hogy megfelelő környezetet teremtsenek az üzleti élet sikerességéhez. A helyi gazdaságfejlesztés – természeténél fogva – a vállalkozói szféra, a közösség és az önkormányzatok együttműködésén alapul (Swinburn et al., 2004 idézi Gerencsér, 2016).

Bódi és Bóhm (2000) munkájában több olyan eredményes helyi társadalmat is felvontat, ahol az önkormányzati vagy a lakossági kezdeményezések, illetve együttműködések gyümölcsözőek voltak. Ilyen település például Homrogd, ahol a legnagyobb foglalkoztató a mezőgazdasági termelőszövetkezet, amely a 90-es évek elején sikeresen átalakult, mert az itt élők számára felértékelődött a helyben maradás és foglalkoztatás lehetősége. A helyi munkanélküliség kérdését az önkormányzat a kisebbségi önkormányzattal karöltve az ön-ellátásra berendezkedő földműveléssel (a szociális földprogram keretében), illetve a helyi közmunkaprogrammal oldja meg. Csákberény példáját azért tekintették etalonnak, mert itt egy budapesti szakember beköltözése idézte elő a helyi társadalom sikerét azáltal, hogy erdei iskolát alapított és az elsők közt az országban kiépítette a Teleház-mozgalmat. Tarjánon a település vezetőjének menedzseri hozzáállása és a helyi képviselők vállalkozói mentalitása gyors problémamegoldásokat eredményezett. A helyi identitást, a közösségi összetartozást a faluból elszármazottakkal való tudatos kapcsolattartással erősítették, amely hozzájárult a település fejlődéséhez, gyarapodásához. Pusztamérges sikerének elindítója egy személy jóakarata és közösségért való tenni akarása volt, aki aztán később a település vezetője lett. A polgármesterség előtt tanárként iskolaszövetkezetet alapított, amiben a tanulók, később szülei is lelkesen tevékenykedtek. Tenni akarásához széles látókör és szorgalom társult, amelyek segítségével felkutatta a település múltbeli természeti és társadalmi értékeit.

MÓDSZER ÉS ESZKÖZÖK A KVALITATÍV KUTATÁS MÓDSZERTANI RÉSZLETEI

A területi lehatárolásnál elsődleges szempont volt, hogy olyan szakemberekkel vegyünk fel a kapcsolatot, akik szakmai tapasztalataik révén releváns információkkal rendelkeznek a vidékfejlesztés gyakorlati oldaláról, illetve a sikeres közösségépítés feltételeivel kapcsolatban. Tehát a települések kiválasztásakor nem a lakosság szám volt a meghatározó, hanem az interjúalany személye. A kontakt személyek kiválasztása egyrészt korábbi munkáink (pl. LEADER fejlesztési stratégiák készítése, egyetemi kutatások) révén megismert szakemberek, illetve az ő ajánlásai/javaslataik alapján történt. Az interjúalanyok jellemzően 10 000 fő alatti lakosságszámmal rendelkező településen tevékenykedtek. A lakosság szám alapján a települések megfeleltek az Új Magyarország Vidékfejlesztési Program (ÚMVP) vidéki település lehatárolásának is. A települések területi lefedettsége regionális léptékű volt, azaz valamennyi régióban készült olyan szakemberrel interjú, akik a közösségépítés terén, az önkormányzati fejlesztések megvalósításában, vagy a vidékfejlesztés gyakorlati kérdéseiben szakmai tapasztalattal rendelkeztek. Valamennyi interjúalanyt személyes találkozók keretében kerestük fel. A kvantitatív kutatás változóinak kiválasztása többek között az interjúk eredményei alapján történt, valamint figyelembe vettük a korábbi területi kutatások szakirodalmát is.

A félig strukturált interjúk alanyait egy nem valószínűségi kiválasztási eljárással, a hólabda módszer segítségével választottuk ki. A hólabda módszer lényege, hogy a kutatásba bevonni kívánt és már elért személyek további, az általuk ismert személyek elérhetőségét adják meg a kutató számára. Az eljárást elsősorban feltáró célra szokás használni (Babbie, 2008), ugyanakkor szükségyszerű megjegyezni, alkalmazása már önmagában hordozza, hogy a következtetések emiatt nem feltétlenül reprezentánsak.

A KVANTITATÍV KUTATÁS MÓDSZERTANI RÉSZLETEI

A kvantitatív kutatás adatbázisának kialakításához a magyarországi települések közül az ÚMVP vidéki települési lehatárolása alapján a 10 000 fő alatti lakosságszámmal rendelkezőket választottuk ki. Egy település akkor kerülhetett ebbe a kategóriába, ha a vizsgált évek mindegyikében (2010–2018) lakosság száma 10 000 fő alatti volt. Így a vizsgálatba bevont települések száma 2796 darab lett, ez az összes magyarországi település 88,6 százaléka. A minta által lefedett összlakosság száma 3 755 666 főt tett ki, amely az ország teljes lakosságának 38,4 százalékát jelentette (KSH, 2018).

További módszertani megjegyzés, hogy a települések jogállása a mintába való kerülést nem befolyásolta. A városi cím megléte ugyanis nem jelenti automatikusan a városi funkciók meglétét is. Továbbá a kilencvenes években a városi cím gazdasági előnyökhöz, többletbevételekhez juttatta a cím birtokosát, ami ezáltal torzíthatta volna a kutatást. Napjainkban ez a támogatási forma megszűnt. Ezért arra a következtetésre jutottunk, hogy

a városi címmel rendelkező települések adatai nem torzítják a mintán lefolytatott vizsgálati eredmények alakulását.

A magyarországi fejlesztési források az Európai Unió hétéves fejlesztési/tervezési ciklusait képezik le, ezért a vizsgálat időbeli lehatárolása illeszkedik ezen időintervallumhoz. Kivételt képeznek ez alól a nemzeti költségvetésből megvalósuló források, amelyek viszont nem képezték jelen kutatás tárgyát. A központi fejlesztési beavatkozások társadalomra gyakorolt hatása(i) sokszor csak évek múltán jelentkeznek, ezért longitudinális vizsgálat lefolytatása mellett döntöttünk, azaz több egymást követő évet választottunk mind az elnyert fejlesztési források, mind pedig a támogatások hatásainak vizsgálatához.

A vizsgálat során az első teljes európai uniós pályázati ciklusban (2007–2013) folyósított fejlesztési források hatására fókuszáltunk (ÚMVP, TIOP, TÁMOP, KÖZOP, KEOP). A pályázó önkormányzatok ekkorra a forrásle hívás terén rendelkeztek már némi tapasztalattal. Ezáltal nemcsak az elnyert önkormányzati pályázatokra, hanem a nagyobb pályázati aktivitást mutató önkormányzatok/települések kilétére is választ kaphattunk. A források elnyerésénél a pályázó nem zárta ki magát egy korábban, akár az előző évben elnyert támogatással az újabb pályázat benyújtásától, ezért négy egymást követő évet (2010, 2011, 2012 és 2013) választottunk az elnyert pályázatok vizsgálatához. A kiinduló évet (2010) az indokolta, hogy a 2007–2013-as pályázati ciklus kb. másfél éves csúszásban volt a tervezetthez képest, ehhez adódott hozzá a közel ugyanennyi időtartamú pályázatelbírálási folyamat. Az első támogatási szerződések aláírásának és a projektek megvalósításának zöme 2010-től indult.

A támogatási hatások kezdeti vizsgálati időpontjának a 2013-as évet határoztuk meg. A gazdasági folyamatokat érintő beruházások (infrastrukturális jellegűek) esetében legalább két évvel kell számolnunk ahhoz, hogy bármilyen hatás kimutatható legyen. Ekkor még csupán az engedélyeztetési eljárások időtartamát; vagy a helyi szabályozási rendszert (önkormányzat helyi adópolitikája); a helyi gazdasági miliót; vállalkozói kedvet stb. vettük figyelembe. Nem számoltunk országos, illetve makrogazdasági tényezőkkal. Ahhoz is időre van szükség, hogy az adott beruházást, fejlesztést a helyiek megismerjék és a mindennapjaik részévé tegyék. A pályázatok pénzügyi lezárása után a pályázóra ötéves fenntartási kötelezettség hárul, ezért minimum hat évet tartottunk szükségesnek vizsgálni a pályázati hatásokat illetően. Feltételeztük, hogy azok a fejlesztések jelentenek valódi fejlődést egy település számára, amelyek a kötelező fenntartási időszakot követően is megmaradnak. A hatásvizsgálat befejező időpontjának meghatározása fizikai korlátokra vezethető vissza. A vizsgálat időpontjában ugyanis a teljes települési statisztikai adatállomány csak a 2018-as évig volt elérhető. Ez volt az utolsó olyan év, amelyre vonatkozóan a változók mindegyike rendelkezésre állt. A fentieket figyelembe véve a hatásvizsgálatba bevonni kívánt változókat a 2013–2018 közötti évekre vonatkozóan elemeztük.

A különböző pályázatok összesített eredményének értékelését követően a metrikus változók között lévő kapcsolatot többváltozós statisztikai módszerek segítségével elemeztük. Először is a települési változókból azok összehasonlíthatósága érdekében mutatókat képeztünk. A települési mutatókon főkomponens-analízist, majd korrelációs számítást, indexszerkesztést, végül klaszterelemzést végeztünk.

Az egyes változók közti kapcsolat vizsgálata után a változók együttes elemzését végeztük el, ezáltal a fejlesztések hatásainak átfogó vizsgálatára nyílt lehetőség. Obádovics (2006) demográfiai korindex-, Goda (2012) térségindex-szerkesztési, valamint Kassai (2012)

LEADER akciócsoporthoz képezett indexszerkesztési technikáját adaptáltuk az önkormányzatok forrásabszorpciós indexének (FAIő) kialakításához.

EREDMÉNYEK A KVALITATÍV KUTATÁS EREDMÉNYEI

A félig strukturált interjúk alanyai vidékfejlesztő, közösségépítő szakemberek, polgármesterek voltak, összesen 50 fő. A személyes beszélgetések kérdései többek között a jól működő közösségek kialakulásának humán és fizikai feltételeire, a helyi közösségek attitűdjeire, a problémák, hiányosságok lehetséges orvoslásának feltételeire, valamint az egyéni felelősségvállalásra fókuszáltak. Jól működő közösségek olyan társadalmi berendezkedést értünk, amelyben az egyén a közösséghez való tartozás érzését fizikai és mentális módon is megélheti. Ennek megteremtésében a szakirodalom alapján közreműködnek az önkéntes tömörülések (pl. civil szervezetek) és az önkormányzatok, amelyek nem csak a helyi közösség kialakításában, de az olyan közösségek létrejöttében is aktív szereplők, mint például a LEADER akciócsoporthoz.

Közösség, közösségtudat

A közösség területi lehatárolására vonatkozó megítélés eltérő volt. A válaszadók megkülönböztették a személyes kapcsolatokon álló, településen belüli kisebb csoportokat, járási, kistérségi együttműködések, valamint a helyi akciócsoporthoz által generált közösségeket. A kapcsolatok közösségek belüli irányát attól függően, hogy személyes vagy tágabb társadalmi kapcsolatról volt szó, horizontálisnak és hierarchikusnak ítélték meg. Berendezkedésük alapján ősi, tradicionális vagy modern közösségeket különböztettek meg, illetve a kettő kombinációját. Véleményük szerint ez utóbbi létrejöhet természetes és mesterséges úton is.

Közösségformáló tényezők, szereplők

A közösség kialakulásának feltételeként szinte valamennyi válaszadó megnevezett legalább egy közös célt (pl. gazdasági, társadalmi, fejlesztési források elérése). A célok a fejlődéssel álltak összefüggésben, ami értelmezhető mind a település(ek), mind pedig egy térség fejlődésére. A közösségformáló tényezőket alapvetően három nagyobb kategóriába sorolták az interjúalanyok: tárgyi, személyi és tevékenységi körökbe. A tárgyi tényezőcsoporthoz kiemelkedő jelentőséggel bírt az anyagi terület. Egyrészt a közösségépítés feltételeként, és mint életkörülményt javító eszköz pedig célként jelent meg. A közösségépítéshez ugyanakkor szükség van olyan ingatlanokra, épületekre, ahol a közösség tagjai, a civil szervezetek tagjai találkozhatnak, programjaikat bonyolíthatják. Pusztán az anyagi források ugyanakkor nem elegendők, mivel gyakran nem, vagy nem a kellő mennyiségben állnak rendelkezésre.

A személyi feltételek kapcsán valamennyi interjúalany elsősorban a vezető rátermettségét hangsúlyozta. A másik meghatározó tényező a személyi feltételek közül az a közeg, amiben a vezetőnek tevékenykednie kell. A vezetők személye nem függött sem a helyi, sem a beköltözötti státusztól. A közösségért való tenni akarást és a rátermettséget viszont valamennyien kiemelték. A közös cél(ok) meghatározásához elengedhetetlen a kommunikáció az érintettek között. Ennek hiánya okozhat feszültséget a szereplők között, és emiatt olykor az önkormányzatok („állam”) és a civil szervezetek viszonya sok területen visszatérően feszültségekkel terhelt.

A közösségen belüli kapcsolatok fennmaradásához valamilyen animátori tevékenység is szükséges. A vezetők (település, civil szervezet, HACS) mellett szinte minden interjúalany kiemelte még az önkormányzat közösségformáló szerepét, tevékenységét.

Közösségi szerepvállalás, egyéni felelősség

Az interjúalanyok szerint meghatározó a támogató közeg, azaz az egyén közösséghez való személyes viszonya is. Az aktív szereplők kikerülhetnek a tősgyökeres helyi lakosokból, de a tenni akaró betelepülők köréből is.

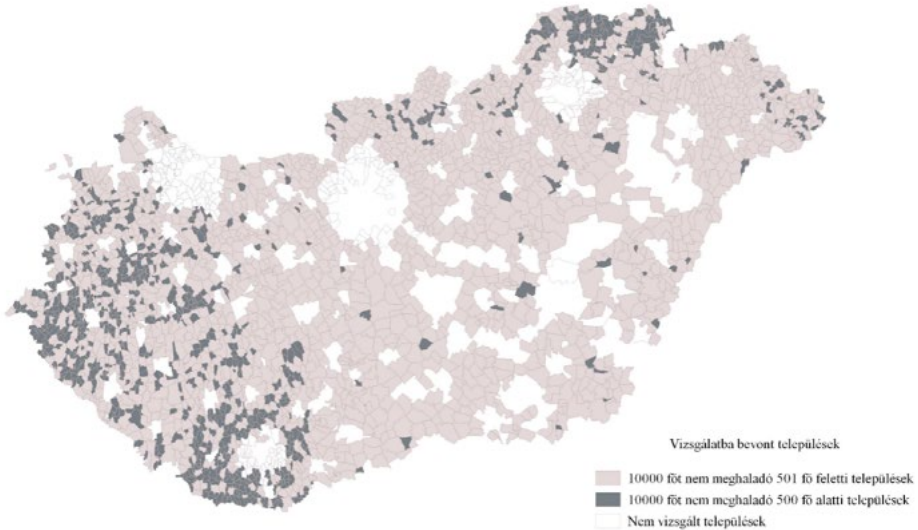
Közösségi problémák

A válaszadók közül sokan az együttműködés hiányát, a bizalmatlanságot, érdektelenséget fogalmazták meg problémaként. Felmerült még a találkozási lehetőségek, vagy a rendezvények, vagy a fizikai épületek hiánya. Többek szerint gondot jelent még az információk ismeretének, illetve áramlásának hiánya is.

A KVANTITATÍV KUTATÁS EREDMÉNYEI

A települési mutatók vizsgálata két nagyobb csoport kialakítása mentén történt. A korábbi területi kutatások is (Balogh, 2007; Horváth, 2013; Kovács, 2016) önálló kategóriaként vizsgálták az 500 fő alatti településeket. A vizsgálatba vont települések száma mindezeket figyelembe véve összesen 2795 lett, amelyből az 500 fő alatti települések száma 972, míg az 500 fő feletti települések száma 1823 lett (1. ábra).

1. ábra: A vizsgálatba vont települések
Figure 1: Settlements with less than 10,000 people included in the study

Forrás: TEIR adatok (2018) alapján saját szerkesztés.
Source: Based on TEIR data (2018) own editing.

A PÁLYÁZATTÍPUSOK ÖSSZESÍTETT ÉRTÉKELÉSE

Az elnyert pályázatok számában és az elnyert összeg tekintetében is a legsikeresebbnek az ÚMVP Falumegújítás és -fejlesztés intézkedés bizonyult. A vizsgált önkormányzatok több mint 46 százaléka jutott forráshoz ennek a pályázatnak köszönhetően. A konstrukció célja a települések környezetét és megjelenését javító kisléptékű infrastruktúra-fejlesztéseinek támogatása, valamint piacok és játszóterek létrehozása, illetve fejlesztése is. Valószínűsíthető, hogy a sokrétű felhasználási lehetőség tette ennyire népszerűvé a felhívást az önkormányzatok számára. A nyertes önkormányzatok több mint 90 százaléka 5000 főnél kisebb lakosságszámú településhez tartozott.

A vizsgált pályázatok közül a második legnépszerűbbnek a ÚMVP Vidéki örökség megőrzése és fenntartható fejlesztése elnevezésű pályázat bizonyult 2010 és 2013 között. Az elnyert támogatás a településkép és a környezet állapotának javítása, az épített, természeti és kulturális örökség és helyi identitás megőrzése, megújítása, és ezáltal a települések vonzerejének növelése érdekében használható fel. A 10 000 fő alatti önkormányzatok több mint 24 százaléka nyert ezen a programon belül. A nyertes önkormányzatok több mint 90 százaléka az 5000 fő alatti lakosságszámú települések körébe tartozott.

Az önkormányzatok csaknem egynegyedének, 23 százalékának sikerült forráshoz jutnia a Környezet és Energia Operatív Program (KEOP) keretében. A program ösztönzi a környezetbarát megújuló energiaforrást hasznosító rendszerek elterjedését. Az önkormányzatok

energiatakarékosságra és energiahatékonyságra való törekvését tükrözi a programon belüli aktivitásuk. A nyertesek 71 százaléka 3000 fő alatti települések önkormányzatai voltak.

A Társadalmi Megújulás Operatív Program (TÁMOP) már több önkormányzatot, a vizsgált önkormányzatok közel 21 százalékát (575 települést) érintette. Az elnyert támogatási összeget főleg a hátrányos helyzetű munkanélküliek munkába állását, innovatív foglalkoztatási modellek kialakítását, valamint a tartósan alacsony jövedelmű emberek gazdasági aktivizálását elősegítő programok lebonyolítására fordíthatták az önkormányzatok. Az összes támogatás több mint 75 százaléka az 5000 főnél kevesebb lakossal rendelkező településre érkezett. Jól tükrözi a települések foglalkoztatással összefüggő problémáit. Ez összhangban áll a szakirodalom azon állításával, mely szerint az önkormányzatok a vidéki települések legnagyobb foglalkoztatói.

A Társadalmi Infrastruktúra Operatív Program (TIOP) kínálta pénzügyi forrásokból a vizsgáltba bevont települések 8,4 százaléka részesült. A pályázat elsősorban a munkaerő-piaci politikák eredményességét és hatékonyságát hivatott javítani. A legtöbb ezer lakosra jutó ilyen jellegű megítélt forrás 2013-ban az 1000 és 2000 közötti, illetve az 5000 lakosságszám feletti településekre érkezett. Többségük az ország keleti és a Dunántúl középső és déli településeire érkezett.

A 10 000 fő alatti önkormányzatok számára talán a legkevésbé a Közlekedés Operatív Program (KÖZOP) volt elérhető. A vizsgált önkormányzatok mindössze 0,7 százaléka jutott ehhez a forráshoz 2010 és 2013 között. Közlekedésfejlesztési projektek előkészítése, ipari parkok jobb áruforgalmának biztosítása érdekében megvalósított infrastrukturális fejlesztések, illetve önkormányzati belterületi utak és kerékpárutak fejlesztését előmozdító projektek megvalósítását támogatta a program (1. táblázat).

1. táblázat: Önkormányzatok elnyert pályázatai 2010–2013 között
Table 1: Proposals won by local governments 2010–2013

Operatív Program	Támogatás célja	Nyertes önkormányzat (%)	Település lakosságszám (fő)
ÚMVP Falumegújítás és -fejlesztés	környezetét és megjelenését javító kisléptékű infrastruktúra-fejlesztése	46	5000>
ÚMVP Vidéki örökség megőrzése és fenntartható fejlesztése	településkép és a környezet állapotának javítása	24	5000>
KEOP	környezetbarát megújuló energiaforrást hasznosító rendszerek	23	3000>
TÁMOP	hátrányos helyzetű munkanélküliek munkába állása	21	5000>
TIOP	munkaerő-piaci politikák eredményességének javítása	8,4	1000–2000
KÖZOP	közlekedésfejlesztési projektek előkészítése	0,7	5000>

Forrás: saját szerkesztés.
Source: own editing.

MATEMATIKAI-STATISZTIKAI ELEMZÉSEK EREDMÉNYEI

Miután a főkomponens-analízis segítségével a vizsgálatba vont változókat faktorokba rendeztük, a kutatás következő lépése az volt, hogy feltárjuk a mutatók, pontosabban a települési ismérvek, illetve a pályázati források közti kapcsolatot korrelációs számítással. Ezután a pályázati mutatók segítségével forrás allokációs indexeket képeztünk, amelyeket a klaszteranalízist követően csoportosítottuk.

AZ 500 FŐ ALATTI LAKOSSÁGSZÁMÚ TELEPÜLÉSEKRE VONATKOZÓ EREDMÉNYEK

A vizsgálat megerősítette, hogy a vidéki települések számára elsősorban a célzott vidékfejlesztési pályázatok bizonyultak sikeresebbnek és elérhetőnek. Ezek a pályázatok a 2. faktortal közepes, illetve gyenge kapcsolatban álltak. Az előbbi kategóriába a falumegújítás, illetve az IKSZT pályázatok tartoztak, míg az utóbbiba a vidéki örökség megőrzése pályázat tartozott. A pályázatok a közösségek találkozási pontjainak, valamint a rendezvény helyszíneknek a kialakításához járultak hozzá, tehát a települések közösségi életére voltak leginkább hatással. Kevésbé, de volt némi élénkítő hatása a helyi kisvállalkozók működésére. Az országos pályázatok közül egyedül a TÁMOP pályázatból tudtak a települések hátrányos helyzetű csoportjai profitálni. A többi felhívás sikeressége ezeken a településeken, az alkalmazott módszer alapján, nem volt igazolható.

Az 500 fő alatti önkormányzatok forrás allokációs részindexek legkisebb értéke 0, a legmagasabb értéke 1 volt. A települések több mint háromnegyedében a részindexek százalékos megoszlása a minimum érték közelében volt, ami az alacsony aktivitásra és nyertes pályázatra utalt. A legalacsonyabb átlagos részindexe a KÖZOP-intézkedésnek, míg az átlagos legmagasabb részindexe a TÁMOP-intézkedésnek volt. Kivételt képeztek ez alól a falumegújítás, a KEOP-intézkedésnek, a vidéki örökség megőrzése, illetve a TÁMOP-intézkedésnek. Esetükben a települések nagy valószínűséggel több éven is pályázati forráshoz jutottak ezeken a jogcímeneken keresztül. Kevés olyan önkormányzat volt viszont, amely egy-egy pályázati kategórián belül mind a négyben nyertes volt. A részindexek szórása kicsi volt, ami azt jelentette, hogy az értékek nagy része az átlag körül szóródott. A részindexek összegzése után a számtani átlagukat vettük, az így kapott érték képezte a települések önkormányzati forrásabszorpciós indexét (FAIö). Az 500 fő alatti önkormányzatok az index értékek alapján, klaszter eljárás segítségével, két nagyobb csoportba kerültek.

Az I. klaszterben az önkormányzatok leginkább a hátrányos helyzetű csoportok segítése volt a cél, illetve a pályázatok döntő többsége ilyen célt szolgált. Mindebből arra is következtethettünk, hogy ezeken a településeken a humán erőforrás oldalt negatív és kedvezőtlen adottságok jellemezték, illetve ez a terület igényli az önkormányzat megítélése alapján a legsürgősebb beavatkozásokat. A II. klaszterbe azok az önkormányzatok tartoztak, amelyeknél a hagyományápolás, az épített örökség megóvása prioritást élvezett, illetve a szociálisan kedvezőtlen adottságokkal rendelkezők megsegítése is. Mindkét klaszterben

megjelentek az energetikai fejlesztések. A pályázatok típusa alapján egyúttal következtethetünk azokra a kulturális értékekre, immateriális javakra és területi tőkére, amelyek még napjainkban is jelen vannak a vidéki településeken.

AZ 501 FŐ FELETTI LAKOSSÁGSZÁMÚ TELEPÜLÉSEKRE VONATKOZÓ EREDMÉNYEK

Ebben a települési kategóriában az országos pályázatokon kívül a célzott vidékfejlesztési pályázatoknak is volt hatása. Mindhárom vidékfejlesztési pályázat csupán egyetlen faktorról állt gyenge kapcsolatban. Rajta keresztül elsősorban a közösségek kialakulását befolyásoló tényezőket (közösségi színterek, intézmények) fejleszthették a települések, bár hatásuk lényegesen kisebbnek bizonyult az 500 alatti településekhez képest. Valószínűsíthető, hogy a pályázatok kivitelezésekor sem a helyi kisvállalkozásokat részesítették előnyben, kivételt képez ez alól a vidéki örökség pályázat, amely a helyi vállalkozóknak is kedvezőbb feltételeket teremtett. A pályázatoknak nem volt kimutatható hatása az életmóddal összefüggő és egyéb szolgáltatásokra, ennek oka azonban némileg magyarázható a speciális fejlesztési célokkal. Az országos pályázatok közül csupán a KEOP pályázat tekinthető statisztikailag is eredményesnek. A fejlesztések a települések természetes környezetéhez jobban igazodó működését segítették elő. A többi pályázatról elmondható, hogy nem volt kimutatható kapcsolatuk a faktorokkal.

Az 501 fő feletti önkormányzatok forrásallokációs részindexek legkisebb értéke 0, a legmagasabb értéke 1 volt. Kivételt ez alól a KÖZOP pályázati intézkedés jelentette, itt ugyanis a maximum érték 0,6 volt. A települések részindexeinek százalékos megoszlásának jelentős része a minimum érték közelében volt, ami az alacsony aktivitásra és nyertes pályázatra utalt. A legalacsonyabb részindex érték ebben a települési kategóriában is a KÖZOP-intézkedéshez kapcsolódott. A legmagasabb részindexe a KEOP-, valamint a TÁMOP-intézkedéseknek volt ebben a kategóriában. Magas pályázati hajlandóságra utalt az ÚMVP falumegújítási és vidéki örökség megőrzése intézkedések részindexe is. Ezekből a pályázati forrásokból a települések több éven keresztül fejlesztéseket valósíthattak meg. A részindexek maximum értékei alapján az is látható volt, hogy kevés önkormányzat tudott a vizsgált időszakon belül minden évben forráshoz jutni.

Az 501 fő feletti kategóriában a forrásallokációs indexek értékei alapján a települések többsége (86 százaléka) az I. klaszterbe került. Ebben a klaszterben a települések többsége az épített örökségeik megújítására, illetve védelmére nyert pályázatot. Kevésbé volt jellemző rájuk a közösségen belüli hátrányos helyzetű csoportokat felzárkóztató pályázat. Mindezekből az is feltételezhető, hogy egyfelől ezek a települések rendelkeznek épített kulturális örökséggel, illetve az 500 fős településekkel ellentétben nem jelentkezik oly' mértékű szociális jellegű probléma náluk, amelyet pályázat segítségével kellene az önkormányzatoknak orvosolni. A települések mindössze 14 százaléka tartozott a II. klaszterbe, ahol a településeinek önkormányzatai az előző csoporthoz képest nagy hangsúlyt fordítottak a rászorulóknak, a hátrányos helyzetben lévők felkarolására, a pályázatok döntő többsége ezt a célt szolgálta (2. táblázat).

2. táblázat: Önkormányzatok besorolása a forrásabszorpciós indexeik alapján
 Table 2: Classification of local authorities according to their resource absorption indices

Besorolás típusa	Önkormányzatok		
	500 fő alatt		501 fő felett
klaszter	hátrányos helyzetű csoportok megsegítése	energetikai fejlesztések	épített örökségek megújítására, védelme
klaszter	hagyományápolás, az épített örökség megóvása		rászoruló, a hátrányos helyzetben lévők felkarolására

Forrás: saját szerkesztés.

Source: own editing.

ÖSSZEFOGLALÁS

A kutatási eredmények is megerősítették a szakirodalomban meghatározott közösségi definíciókat, a közösségformáló tényezőket, illetve a közösség szereplőinek meghatározását. Újdonság volt viszont, egyúttal igazolódott korábbi feltételezésünk az önkormányzatok (polgármesterek) közösségformáló szerepét illetően, mivel az eredmények alapján az ilyen jellegű tevékenységük sokkal hangsúlyosabbá vált. A településvezetők feladata nem csupán a közösségi találkozási helyszínek biztosításában merült ki, hanem azok tartalommal, programokkal való megtöltésében is aktív közreműködést mutattak. A kvalitatív kutatásból kiderült, hogy a bizalomra épülő közösség létrejötte elvárás a lakosság részéről, mégis a közösség legfőbb problémája a bizalmatlanság, az érdektelenség, illetve az információhiány volt. A lakosság mindezen hiányosságai a civil szervezetek irányában nyilvánultak meg. Az önkormányzatok ugyanakkor a lakosság részéről megkapták mindezek kiépítéséhez a szükséges bizalmat. A településvezetők közösség-szervezésben és közösségépítésben való tudásának elmélyítése célravezető, szükséges és indokolt.

Az önkormányzatok által elnyert pályázatok térbeli vizsgálata alapján látható volt, hogy a „legnépszerűbb” intézkedések, amelyek eloszlása területileg egyenletesnek mondható, a kifejezetten vidékfejlesztési program keretében meghirdetettek voltak.

A vizsgálat kimutatta az önkormányzati pályázatok közösségekre gyakorolt kedvező és pozitív hatásait. A kistelepülések ritkábban jutottak forráshoz, illetve nyertek pályázatot. A pályázati jogcímekből látszik, hogy az önkormányzatok igyekeztek minden olyan lehetőséget megragadni, amelyek vagy a lakosság társadalmi felemelkedését, vagy pedig saját maguk hatékonyabb, környezetbarát működését, ezáltal pedig az életminőség javulását eredményezték.

IRODALOMJEGYZÉK

- Agg Zoltán: *Helyhatóságok vagy önkormányzatok, A helyi igazgatási rendszer átszervezése Magyarországon*, Comitatus: Önkormányzati Szemle, 2014/215, 5–7.
- Babbie, Earl: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*, Budapest, 2008, 564.
- Balogh András: *Az aprófalvas településállomány differenciálódási folyamatai Magyarországon*, Doktori értekezés, SZTE, Szeged, 2007, 140.
- Bartke István: *A területfejlesztési politika Magyarországon*, in: Tóth, B. I. (2013a): Időszerű áttekintés: területi fejlettségi vizsgálatok Magyarországon az ezredforduló után, E-conom, 1985/1, 76–89.
- Bencsik András: *A helyi önkormányzatok (pénzügyi) autonómiájáról*, Magyar Közigazgatás, 2017/1, 56–69.
- Bódi Ferenc – Bóhm Antal: *Sikeres helyi társadalmak Magyarországon*, Budapest, 2000, 180.
- Bódi Ferenc – Fekete Attila: *Fejlesztések és igények a vidéki önkormányzatokban az EU csatlakozás után*, A falu, 2006/3, 31–41., 11.
- Bodor Ákos – Grünhut Zoltán: *Dilemmák a területi tőke modelljének alkalmazhatóságáról, A társadalmi tőke problémája Camagni elméletében*, Tér és Társadalom, 2014/3, 3–17. <https://doi.org/10.17649/TET.28.3.2602>.
- Csépainé Széll Pálma: *Helyi közigazgatási reform Magyarországon*, Hadmérnök, 2011/4, 129–139.
- Dobos Gábor: *A magyar önkormányzati rendszer autonómiájának empirikus elemzése*, Doktori értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, 2018, 184. <https://doi.org/10.14267/phd.2018023>
- Dumont, Louis (1998): *Tanulmányok az individualizmusról*, Pécs, 1998, idézi: Harkai Nóra: *Közösség és közösségi munka*, Budapest, 2006, 1–117.
- Durkheim, Émile: *A társadalmi munkamegosztásról*, Budapest, 1986, idézi: Harkai Nóra (2006): *Közösség és közösségi munka*, Budapest, 2006, 1–117.
- Edell, Matthew: *Latin American urban studies: beyond dichotomy*, in: Morse, Richard M. –Hardoy, Jorge E.: *Rethinking the Latin American City*, Washington, 1992.
- Enyedi György: *Globalizáció és a magyar területi fejlődés*, Tér és Társadalom, 2000/1, 1–10. <https://doi.org/10.17649/TET.14.1.554>
- Enyedi György: *Regionális folyamatok a poszt-szocialista Magyarországon*, Magyar Tudomány, 2004/9, 935–941, idézi: Goda Pál – Kassai Zsuzsanna: *A 2004–2010 közötti gazdaság- és regionális fejlesztő operatív programok összehasonlító kistérségi vizsgálata*, Gazdaság & Társadalom, 2011/2, 93–110.
- Feik Csaba: *A polgármesteri hivatalok irányítása és vezetése, az abban közreműködők feladat- és hatásköre*, Magyar Közigazgatás, 2014/4, 120–143.
- Gajdoschek György: *Változások az önkormányzati rendszerben: egy értelmezési kísérlet*, Fundamentum 2012/2, 61–73, idézi: Dobos Gábor: *A magyar önkormányzati rendszer autonómiájának empirikus elemzése*, Doktori értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, 2018, 184.
- Gerencsér Ilona: *Sikerességi tényezők vizsgálata egy magyarországi kistelepülésen* (Initiative at early stage in a hungarian village), Pro scientia ruralis, 2016/2-3, 131–142., 12.
- Goda Pál: *Új rendszerszemléletű helyzetfeltárási módszer a vidéki területek fejlesztésében*, Doctoral dissertation, SZIE, Gödöllő, 2012, 173.
- Goda Pál – Kassai Zsuzsanna: *A 2004–2010 közötti gazdaság- és regionális fejlesztő operatív programok összehasonlító kistérségi vizsgálata*, Gazdaság & Társadalom, 2011/2, 93–110. <https://doi.org/10.21637/GT.2011.2.07>.
- Kovács Katalin: *Társadalomstatistikai helyzetkép az aprófalvas térségekről, 1990-2011*, in: Sikos T. Tamás – Tiner Tibor (szerk.): *Tájak, régiók, települések térben és időben: tanulmánykötet Beluszky Pál 80. születésnapjára*. Budapest (Studiaregionum; Dialóg Campus szakkönyvek), 2016, 209–218. ISBN:978-615-5680-27-4

- Krajnyák Emma: *A társadalmi tőke egyes elemeinek jelentősége a vidéki települések fejlődésében*, Comitatus, 2019/231, 8.
- Lackó László: *A területi fejlődés egységes értelmezése*, Tér és Társadalom, 1987/1, 67–75. <https://doi.org/10.17649/TET.1.1.6>.
- Mérei Ferenc: *Közösségek rejtett hálózata*, Budapest, 2004, 347.
- Molnár Melinda: *Factors of Success in Case of Local Society*, Deturope, The central european journal of regional development and tourism, 2013/3, 63–70. <https://doi.org/0.32725/det.2013.020>
- Nemes Gusztáv – Varga Ágnes: *Társadalmi innováció és társadalmi tanulás a vidékfejlesztésben-sikerek, problémák, dilemmák*, 2015, 434–444.
- Obádovics Csilla: *Területi Információs Rendszer adatfeldolgozás módszerei*, Budapest, 2006, 87.
- Pálné Kovács Ilona: *Közigazgatási földrajz*, in: Jeney László – Kulcsár Dezső – Tóza István (szerk.): *Gazdaságföldrajzi tanulmányok közgazdászoknak*, Budapest, 2013, 382.
- Pálné Kovács Ilona: *A magyar területi közigazgatási reformok főbb állomásai*, in: Pálné Kovács Ilona (szerk.): *A magyar decentralizáció kudarca nyomában*, Budapest–Pécs, 2016, 73–85.
- Rechnitzer János – Smahó Melinda: *Területi politika*, Budapest, 2011, 456.
- Sivák József: *Az önkormányzati rendszer rendszerszemléletben*, Pénzügyi Szemle, 2014/3, 301–315.
- Swinburn, Gwen – Goga, Soraya – Murphy, Fergus: *A helyi gazdaságfejlesztés kézikönyve*, London; 2004. Elérhető: <http://siteresources.worldbank.org/INTLED/552648-1107469268231/20342500/led-primer-hu.pdf>. (Letöltve: 2016.02.10.)
- Tóth Balázs István: *A területi tőke szerepe a regionális-és városfejlődésben*, Esettanulmány a hazai középvárosok példáján, Doctoral dissertation, NYME, 2013, 198. <https://doi.org/10.13147/NYME.2013.021>
- Tönnies, Ferdinand: *Közösség és társadalom*, Budapest, 1983, 369.
- Zongor Gábor: *Egyedül nem megy (még az önkormányzatoknak sem)*, Comitatus: Önkormányzati Szemle, 2020/236, 12.

INTERNETES FORRÁSOK

- Központi Statisztikai Hivatal: *Tájékoztatósi adatbázis*, 2018, elérhető: <https://statinfo.ksh.hu/Statinfo/haViewer.jsp>

Kádár Tibor: Szóltlak hattyú – tollrajz 1984.